

ՊԱՏՄԱՆ-ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

**ՍՏԱԼԻՆԸ
ՅԵՎ
ՀԱՇԻՄԸ**

087.1

U-90

ՊԵՏԼՐԱՏ

1 0 AUG 2005

087.1

U-90

ՊԱՏՄԱ-ՇԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

1 DEC 2009

Ի. Վ. Սաախինը (ընկեր Սոսոն) 1901 թվին:

Ս Տ Ա Լ Ի Ն Ը

Յ Ե Վ

Հ Ա Շ Ի Մ Ը

ՄԻ ՔԱՆԻ ՄԻՋԱԴԵՊ ԲԱԹՈՒՄՅԱՆ ԸՆԴՀԱՏԱԿԻՑ

Ռուս. բարձրագույն՝ ԱՐՄ. ԹԱՄԱԶՅԱՆ

13314

Պ Ե Տ Շ Ր Ա Տ

ՀԼԿՑԵՄ ԿԿ ԿԻՑ ՄԱՆԿԱՊԱՏԱՆԵԿԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱԺԻՆ
ՑԵՐԵՎԱՆ

1938

49637-65

 843
 39

1179-617

Բաթումիի ծայրամասերում փոփել են ֆաբրիկաներ, գործարաններ ու բանվորական ավաններ: Նրանց ընդհուպ սեղմվել են աջարների և արխաղների գյուղերը: Մեր նկարագրած ժամանակաշրջանում ամենամեծ գործարանը Բաթումիում Ռոտշիլդի «Բնիտո» գործարանն էր, վորտեղ աշխատում էյին մինչև 6 հազար բանվոր: Պաշտոնապետների գործարանում աշխատում էյին հազար յերկու հարյուր մարդ. Մանթաշեփների յերկու գործարաններում կային չորս հազար, մի շարք այլ մանր գործարաններում՝ մինչև յերկու հազար բանվոր: Բացի այդ, ծովափնյա աշխատանքներում զբաղված էյին մինչև յերեք հազար բանվոր: Նրանց ճնշող մեծամասնությունը, բացի տեղացի աշարներից, պանդուխտ գյուղացիներ էյին՝ յեկած Գուրիայից, Մինդրելիայից, Իմերեթիայից և Աբխազիայից: Շատ կային նաև ռուսներ, հայեր և այլն: Իրանք չքավոր գյուղացիներ էյին, վորոնք իրենց տնտեսական ծանր դրությունը թեթևացնելու հույսով յեկել էյին գործարանները:

Բանվորները սովորաբար բնակություն էյին հաստատում Բարցխանի և Գորոգոլի*) շրջաններում: Բայց քանի վոր բանվորների թիվը շարունակ աճում էր, իսկ բանվորական ավանների տարածությունն

*) Բաթումիի ծայրամասերը:

ավելի ու ավելի նեղանում եր, քաղաքի «հայրերն» սկսեցին լրջորեն մտահոգվել, թե քաղաքի շրջագծից դուրս փորտեղ հնարավոր կլինի բնակեցնել բանվորներին իրենց ընտանիքներով:

Բարցխանից և Գորոդոկից հեռու, քաղաքի հակառակ ծայրամասում, կար ճահճային մի մեծ հողամաս, փորը կրում եր իրենարժանի «Չառբա»*) անունը: Այդ, յեթե կարելի յե ասել՝ «հողերը» սկսեցին վաճառել սաժենը մեկ կոպեկով: Միանգամայն հասկանալի յե, փոր այդպիսի «եծանությունը» չքավորությունից ուժասպառ յեղած բանվորներին ստիպում եր կառչել քաղաքի չինովնիկների «հողատար» ձեռքով մեկնած ծղոտից:

Այդ ճահիճներում «հավի փոտների վրա» սկսեցին բարձրանալ տներ, փորոնք հետզհետե կազմեցին մի մեծ բանվորական ավան:

Այդ յերեք բանվորական ավաններին՝ Գորոդոկին, Բարցխանին և Չառբային բոլորովին մոտ ընկած են Մախմուդիա, Ֆերիա, Ֆեզիա, Մալբաուրի, Անկիսա և Կախաբերի գյուղերը: Այդ գյուղերի բնակիչների մի մասը հարկադրված եր գնալ ֆաբրիկաները, գործարաններն ու ծովափնյա աշխատանքի՝ մի կողմից մշակման համար ազատ հողերի բացակայության պատճառով, իսկ մյուս կողմից՝ չքավորության պատճառով:

Այդպիսով, բանվորների և գյուղացիների սերտ կապն ու համախմբվածությունը հիմնվում եյին փոչ միայն նրանց տերիտորյալ մոտիկության, այլև տնտեսական գրեթե միանման վիճակի վրա:

Յեվ յերբ այդ ընչազուրկ պրոլետարական մաս-

*) Վրացերեն նշանակում է ճահիճ:

սայի մեջ գցվեց առաջին հեղափոխական սերմը, այն արագությամբ սկսեց ծլել ու աճել:

Բանվորական ավաններից սկսեց փորոշակի և կտրուկ լավել իրավագրկությունից՝ քաղցից վերջովված պրոլետարիատի ձայնը, իսկ նրա հետևից խոսեց նաև գյուղացիությունը: Յեվ փորքան իշխանությունն ավելի յեռանդով եր աշխատում խլացնել աճող հեղափոխական զժգոհությունը, այնքան ավելի յեր ամրանում բանվորների և գյուղացիների դասակարգային ինքնագիտակցությունը:

Այդ խմորումը հետզհետե սկսեց ընդունել փորոշակի ձևեր: 1897 թ. Բարցխանում կազմակերպվեց առաջին անլեգալ սոցիալ-դեմոկրատական խմբակը, իսկ մի քանի տարի անց՝ Բարցխանի խմբակի նման խմբակների զարգացման գուզնթաց Կախաբերի գյուղում աճեց գյուղացիական հեղափոխական մի խմբակ, փորը կապ ունեւ Միդիբիդիսի, Մանթաշևի և Սաշատուրյանցի գործարանների հեղափոխական բանվորների հետ:

1897—1901 թվականների շրջանում Բարցխանի խմբակի փոքրաթիվ լինելը նրան թույլ չեւ տալիս լայնորեն ծավալել իր աշխատանքը, փորը կրում եր գլխավորապես պրոպագանդիստական բնույթ:

Սովորաբար տոն որերին Բարցխանում կանաչապատ մի հրապարակում բանվորները հավաքվում եյին և այնտեղ կազմակերպում զբոսանք, խաղեր, պարեր և այլն: Այդ զբոսանքներից պրոպագանդիստներն ոգտվում եյին ամենաառաջավոր բանվորների առանձին խմբերի հետ զրույցներ անցկացնելու համար:

Այդ խմբակի գոյության մասին փոստիկանությունը գիտեր, բայց «բռներ» նրան հանկարծակի,

քաղաքական անմիջական աշխատանքի պահին, — այդ նրան չէր հաջողվում: Հենց վոր վորեւ տեղ յերեւում եր վոստիկանական մի պաշտոնյա, անմիջապես զրուցող խմբերն սկսում եյին պարել և գնդակ խաղալ: «Պարերը» ղեկավարում եր Բարցխանի խմբակում աշխատող, պարերի ուսուցիչ Իվլիան Շապատափան: Զվարճությունների անմեղությունը վոստիկանությանը համոզում եր, վոր «հակաորինական» վորեւ բան չկա:

Յերբեմն գնդակախաղը վոստիկանության ներկայութեամբ ընթանում եր այնպիսի յեռանդով և «ցուցադրական» կերպով, վոր գնդակը կաշում եր վոստիկանների գլխին և այդ էլ ավելի յեր համոզում վերջիններին հավաքի անմեղության մեջ:

1901 թվի վերջին Թբիլիսիից Բաթումի յեկավայն ժամանակ ղեռն միասնական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության ղեկավարներէց մեկը, ընկեր Սոսո Զուղաշվիլին (Իոսիֆ Վիսսարիոնովիչ Մտալինը), վորին հանձնարարված եր Բաթումի կազմակերպության ընդհատակյա աշխատանքի ղեկավարութիւնը:

Ընկեր Սոսոն, ինչպես նրան անվանում եյին հեղափոխական բանվորները, բնակութիւն հաստատեց Բաթումիում, Թիֆլիսյան փողոցում, Մանթաշեվի գործարանի բանվոր Զխայիձեյի բնակարանում:

Ծանոթանալով Բարցխանի խմբակի աշխատանքներին՝ ընկեր Սոսոն այդ խմբակի անդամ Իվլիան Շապատափայի հետ զրուցելիս ասաց.

— Զեղ մոտ աշխատանքը շատ դանդաղ ե գնում, մինչդեռ հարկավոր ե այնպես անել, վոր հեղափոխական շարժումը, վորքան հնարավոր ե, արագորեն զարգանա:

Ընկեր Ստալինը Բաթումիում 1901 թվին ղեկավարում և աշխատանքի խմբակը: Նկարիչ Պ. Բուսիբովի պատկեր:

Աշխատանքն սկսելով՝ ընկեր Սոսոն առաջին հերթին գործի ներգրավեց Բարցխանի խմբակի անդամներին։ Ոգտվելով բանվորների հետ ունեցած նրանց կապից՝ ընկեր Սոսոն սկսեց իր կողմը գրավել բանվորների նորանոր խմբեր, նրանցից յուրաքանչյուրին առանձին-առանձին առաջադրանք տալով՝ իրենց մոտ, ֆաբրիկայում կամ գործարանում, ագիտացիա մղել վստահելի բանվորների շրջանում և նրանց ներգրավել ընդհատակյա կազմակերպություն աշխատանքի մեջ։

Մանթաշեվի, Ռոտշիլդի, Սիդիրիդիսի և այլ գործարանների բանվորների ներկայացուցիչներից կազմված առաջին նեղ ժողովը՝ կայացավ ընկեր Սոսոյի ղեկավարությամբ։ Այդ ժողովում, ինչպես պատմում են ընկեր Կոտրիկաձեն, ընկեր Սոսոն ասում էր.

— Ինձ, ընկերներ, ձեզ մոտ են ուղարկել Թբիլիսիի բանվորները, վորպեսզի զրուցեմ ձեզ հետ։ Թբիլիսիի բանվորները, ինչպես հայտնի չե՞ ձեզ, զարթնել են քնից և պայքարի յեն պատրաստվում իրենց թըշնամիների դեմ։ Իսկ Բաթումիի բանվորները դեռ հանգիստ քնած են։ Կոչեմ անում ձեզ՝ հետևել Թբիլիսիի բանվորների օրինակին և նրանց հետ միասին ձեռք-ձեռքի տված գնալ ընդհանուր թշնամիների դեմ։

Ֆերկրորդ գաղտնի ժողովը տեղի ունեցավ Զխա-յիձեյի բնակարանում։ Այդ արդեն ավելի բազմամարդ ժողովում ընկեր Սոսոն ասում էր.

— Սկսած Մանթաշեվից ու նրա գործակատարներից և վերջացրած վոստիկաններով, — բոլորն ել մեր տներն են, այն ել այնպիսի տներ, վորոնց հարկավոր է, վոր մենք շատ աշխատենք, քիչ ուտենք և ել ավելի քիչ խոսենք այն մասին, թե մենք կա-

րիք ենք զգում ուտելու։ Ահա հենց այդ տները՝ դեմ մենք պետք է պայքարենք, վորպեսզի բանվորները կարողանան ազատ խոսել իրենց կարիքների մասին։

— Շատ հաճախ, — պատմում են այդ ժողովին մասնակցողներից մեկը՝ Պ. Դոլիբաձեն, — մենք լըսում եյինք, թե ինչպես ընկեր Սոսոն հիշատակում էր Լենինի անունը։ Լենինի անունը Սոսոյի մոտ անխղճիորեն կապված էր այն խոսակցությունների հետ, վոր նա ունենում էր հեղափոխության գործի մեջ նորանոր հուսալի բանվորներ ներգրավելու մասին։

— Մեզ հարկավոր է մասսա, — ասում էր ընկեր Սոսոն, — և միմիայն մասսա։ Առանց նրան մեզ մոտ վոչինչ չի դուրս գա։

Ընկեր Սոսոյի խոսքերը շուտով գործնականում արդարացան. ֆաբրիկաներում և գործարաններում կազմակերպվում եյին քաղաքական խմբակներ, բանվորական մասսան ամբողջությամբ հեղափոխականանում էր և նկատելի չեք, վոր մոտենում են անցքեր, վորոնք խոստանում եյին ծավալվել վորպես լայն գործադուլային շարժում։

1901 թվականին «Բնիտո» գործարանում բանվորների կողմից առաջին անգամ տնտեսական պահանջներ առաջադրվեցին։

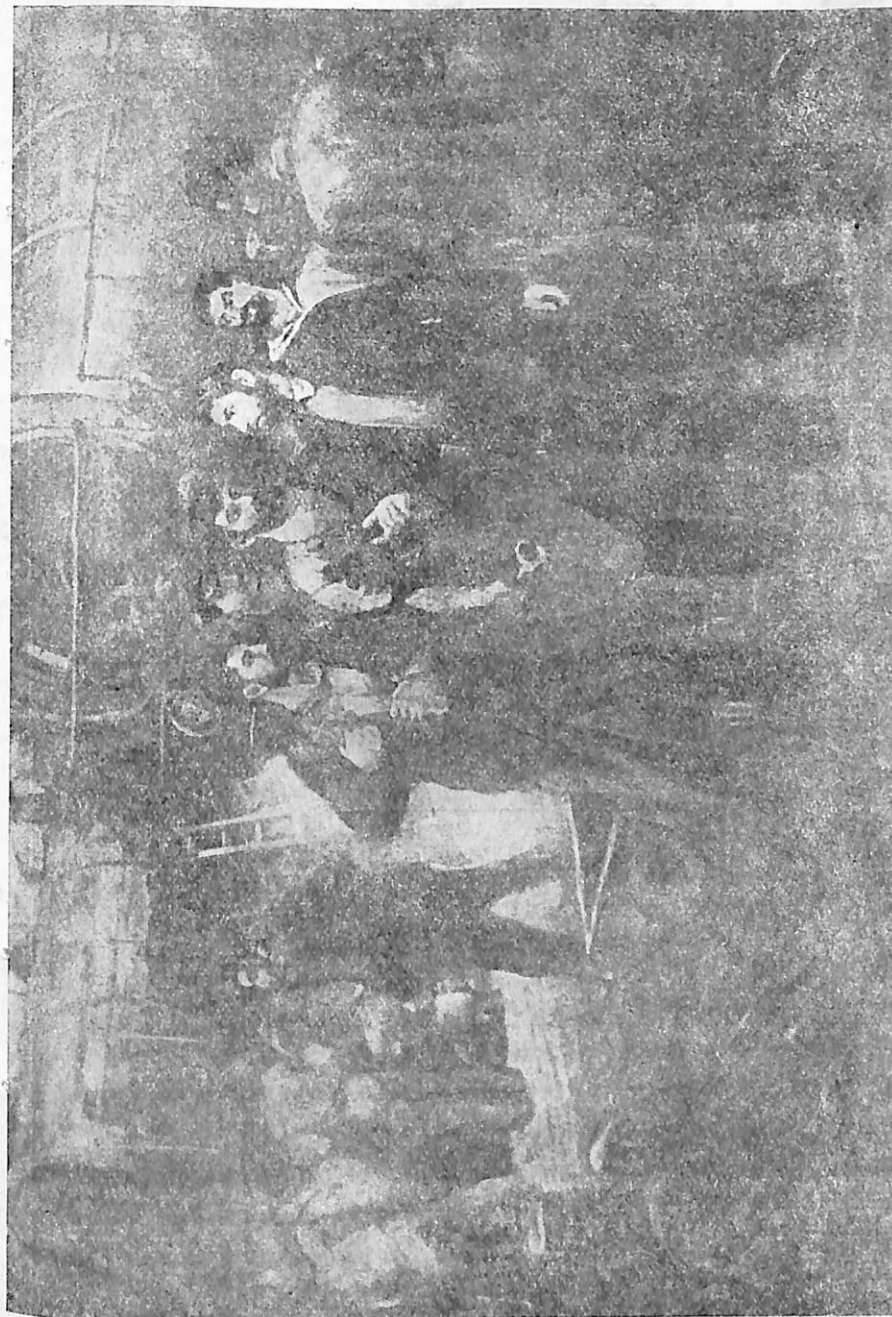
Ընկեր Սոսոյի ընդհատակյա աշխատանքի մասին վոստիկանությանը հայտնի դարձավ։ Այդ հանգամանքը նրան հարկադրեց ժամանակավորապես փոխադրվել Գորոդոկ, Սիլիբիստրո Լոմշարիայի տունը։ Մակայն, քանի վոր այստեղ մնալը ևս լիովին անվտանգ չեք և ընկեր Սոսոն հարկադրված էր

շարունակ Լոմշարիայի տնից բռնել Ալանիայի տու-
նը և ընդհատակը, ուստի նա ստիպված էր մի
ավելի ապահով ապաստարան գտնել վոչ միայն իր,
այլև ընդհատակյա տպարանի համար, վորն խոյ
ժամանակ գտնվում էր կազմակերպման շրջանում:

Մանթաշեվի գործարանում գործող խմբակը
Իլլարիոն Դարախվելիձեյին և Իվլիան Շապատավա-
յին հանձնարարեց զբաղվել այդպիսի բնակարան
փորոնելու գործով:

Նոր առաջ յեկած բանվորական ավան Չաոբան
դեռ վոստիկանության կասկածանքի տակ չէր զբա-
նըվում: Շատ ընկերներ այդ վերադրում եյին չայն
հանգամանքին, վոր ավանի անանցանելի ջրափոսերով
ճամբորդելն այնքան էլ զուր չէր գալիս վոստիկա-
նական պաշտոնյաների սրտին:

Բանվորական այդ ավանում գտնվում էր մի
տուն, վոր պատկանում էր յերկու տիրոջ. այդ
տան կեսը, — վոր բաղկացած էր յերեք սենյակից
և փորոնց մեջ ապրում էր Իվլիան Շապատավան
իր կին Դեսպինա Շապատավայի հետ, — պատկա-
նում էր Նիկո Նացվալային: Մյուս կեսը, վոր պատ-
կանում էր Մատո Ռուսիձեյին և բաղկացած էր
նույնպես յերեք սենյակից, ազատ էր: Իլլարիոն
Դարախվելիձեն, վորին Շապատավայի հետ միասին
հանձնարարված էր ընկեր Ստալինի համար բնակա-
րան գտնել, ինքն էլ էր բնակարանի կարիք զգում,
և Մանթաշեվի գործարանի խմբակում փորոշվեց,
վոր այդ բնակարանն իրենց անունով վարձեն յեղ-
բայրներ Իլլարիոն և Դարիսպան Դարախվելիձեյները,
իսկ ընկեր Սոսոն ընդհատակյա տպարանի հետ մի-
ասին այնտեղ կտեղավորվի անլեզալ կերպով: Դա-
րախվելիձեյ յեղբայրներն զբաղեցրին յերկու սե-

Ընկեր Ստալինը 1902 թվին կազմակերպում է Թիվլիսի յերկաթուղային բանվորները զբաղումը:
Նկարից ետևից Իվլիան և Մանթաշեվը:

նյակը, իսկ մի շաբաթ հետո ընկեր Սոսոն տեղափոխվեց յերրորդ սենյակը: Շուտով այնտեղ փոխադրվեց նաև ընդհատակյա տպարանը: Ընկեր Սոսոյի հետ գրեթե միաժամանակ Դարախփելիձենների սենյակներում տեղավորվեց նաև այն ժամանակվա հեղափոխական աշխատողներից մեկը՝ Կոցիա Կանգելակին:

Կոցիա Կանգելակի—Բաթումի բանվոր:

Այն պահից, յերբ ընկեր Սոսոն տեղափոխվեց Դարախփելիձենների բնակարանը, սկսվում է ել ավելի ծրագրված, համառ, յեռանդուն և բուռն աշխատանք: Հեղափոխական շարժման գործի մեջ գիտակից բանվորների ավելի ու ավելի մեծ կազմեր են ընդգրկվում, ծավալվում է քաղաքական խմբակների ցանցը, բանվորական լայն մասսաների մեջ արմատանում է դասակարգային ինքնագիտակ-

ցությունը: Ընկեր Սոսոն գրեթե ամեն գիշեր իր բնակարանում ընդհատակյա խմբակների ղեկավարների և ակտիվի ժողովներ է գումարում:

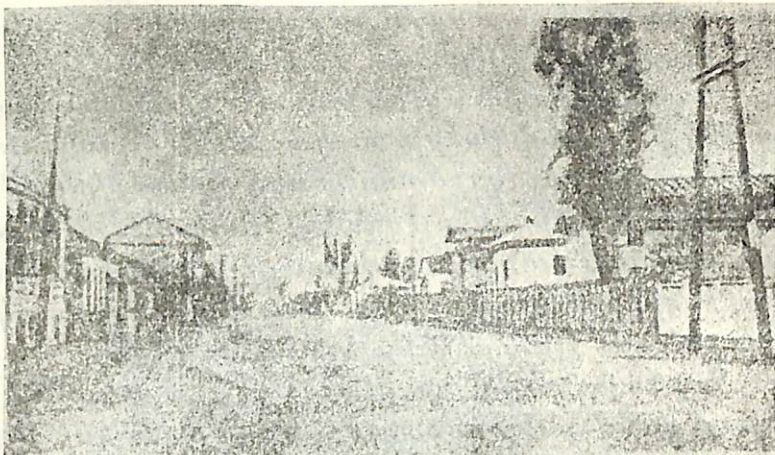
Այդ ժողովներում մշակվում և նախապատրաստում էյին բանվորների քաղաքական յեղույթների, բանթողների և գործադուլների կազմակերպման վերաբերյալ հարցերը: Ժողովից հետո մինչև լուսաբաց ընկեր Սոսոն իր հավատարիմ ոգնական գրաշար Գեորգի Թելիայի հետ միասին ընդհատակյա տպարանում թուղցիկներ եր տպագրում:

Գործարանային ադմինիստրացիայի ամեն մի ճնշում բանվորների վրա, գործարանատերերի շահերը պաշտպանող իշխանության յուրաքանչյուր յեղութ մերկացվում եր ընկեր Սոսոյի տպագրական գաղգյահի տակից դուրս յեկող թուղցիկներում: Այդ թուղցիկները հուզում, ալեկոծում էյին բանվորներին, զարթեցնում նրանց դասակարգային ինքնագիտակցությունը, առաջ էյին բերում տաք և բարձրաձայն խոսակցություններ այն մասին, վոր հարկավոր է հրապարակորեն հայտարարել իրենց իրավունքների մասին, առաջադրել իրենց տնտեսական և իրավական պահանջները և ստիպել ձեռնարկատերերին՝ բավարարել դրանք:

Դեպքերը չստիպեցին յերկար սպասել իրենց:

Մանթաշեվի գործարանի բանվորները հունվարի 31-ին բողոքի գործադուլ հայտարարեցին գործարանի կառավարիչի արարքների դեմ:

Վոստիկանությունը ձերբակալեց ավելի քան հարյուր բանվորի: Բայց բանվորներն ամուր եյին կանգնած, գործադուլը շարունակվեց ավելի քան յերկու շաբաթ և վերջացավ բանվորների հաղթանակով. — հեռացվեց գործարանի կառավարիչը, հետ

Բաթումի աքսորականների կադարմաների առջևի հրապարակը, փորտի 1902 թվի մարտի 9 - ին, ընկեր Ստալինի ղեկավարությամբ, տեղի ունեցավ բանվորների քաղաքական ցույցը:

ընդունվեցին բոլոր արձակված բանվորները, փճարվեց գործադուլի ժամանակվա աշխատավարձը և այլն:

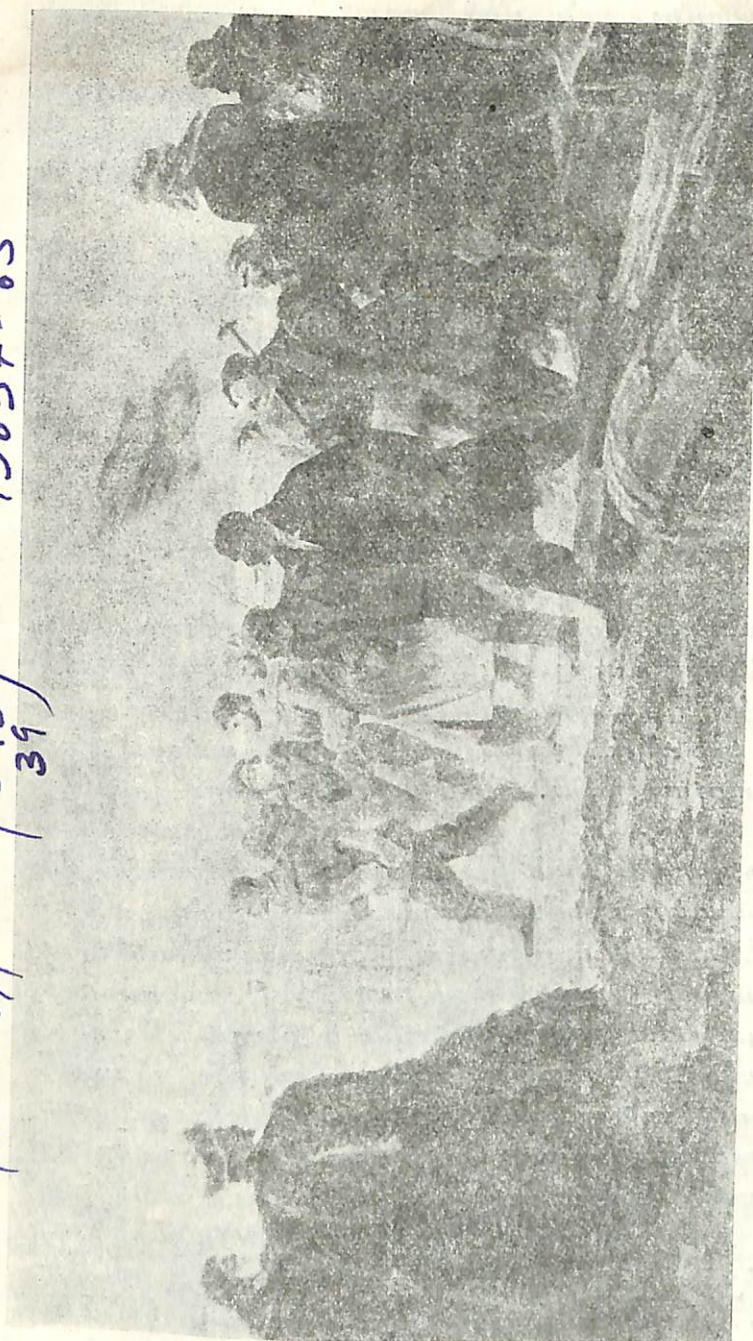
Հենց այդ ժամանակ Ռոտշիլդի գործարանում աշխատանքից արձակեցին յերեք հարյուր ութսուն յերկու հին բանվորների, փորոնք համարվում եյին «քաղաքականապես անբարեհույս»: 1902 թվականի մարտի մեկին գործարանի բանվորները գործադուլ հայտարարեցին և ընկեր Սոսոյի ղեկավարությամբ գործարանային վարչությանը ներկայացնելու համար մշակեցին մի շարք պահանջներ, փորոնք թվում պահանջներ կային նաև արձակված բանվորների հետ ընդունելու և ութժամյա բանվորական որ սահմանելու մասին:

1902 թվականի մարտի 7 - ին Տաճկական շուկայի հրապարակում Բաթումի բանվորական շարժ-

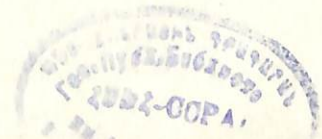
49637-65

(843)
39

1179-67

Բաթումի բանվորների 1902 թվի առաջին քննիչ Ստալինի ղեկավարությամբ: Նկարիչ Լ. Կուսաբեկովի նկարից

ման պատմութեան մեջ առաջին անգամ տեղի ունեցավ բանվորների վեցհազարանոց միտինգ, վորտեղ բացահայտ կերպով քննարկվում էին բանվորների պահանջները: Միտինգը ցրվեց կազակների կողմից: Գործադուլի հետեւանքով ձերբակալեցին մինչև հարյուր բանվոր:

Հետեւյալ ուրը, մարտի 8-ին, ընկեր Սոսոն կազմակերպեց բողոքի մի ազդու ցույց, պահանջելով արձակել ձերբակալված բանվորներին:

Մինչ այդ Բաթումիում չտեսնված՝ բանվորների կազմակերպված մասսան հեղափոխական կոչերով շարժվեց դեպի մարզային բանտը: Այդ դեպքն այնքան անսպասելի դուրս յեկավ իշխանութեան համար, վոր բանտը տանող ճանապարհի վրա ցույցը վոչ վոք չկասեցրեց, իսկ պոստերում կանգնած փոստիկանները թագնվեցին դարպասների հետեւում: Յեւ յերբ ցուցարարներն արդեն բոլորովին մոտեցել էին բանտին, միայն այն ժամանակ իշխանութեանն ուշքի յեկավ և ամբողջ ցույցը շրջապատվեց հեծյալ կազակների սեղմ ողակով:

Ինչ վոր մի ձևով ցուցարարներն իմացան, վոր ձերբակալված բանվորները մարզային բանտում չեն, այլ գտնվում են աքսորականների կազարմաներում:

Չնայած կազակների ողակին, բանվորները հանգիստ շուռ յեկան բանտից և ուղղվեցին դեպի աքսորականների կազարմաները: Կազակների ողակն ուշադրութեանը սրած, ցուցարարներին շրջապատած շարժվեց նրանց հետ միասին: Բանվորները հասկացան, վոր կազակները ցանկանում են ամբողջ ցույցը քշել աքսորականների կազարմաների բակը և շատերը սկսեցին հետ մնալ ցուցարարներից: Այդպիսով, յերբ ցույցը մոտեցավ աքսորականների

կազարմաներին, նրա շարքերում մնացին ընդամենը չորս հարյուրից-հինգ հարյուր մարդ, վորոնք պահանջում էին ազատել ձերբակալվածներին, կամ ձերբակալել նաև իրենց բոլորին: Կազակները խորամանկութեամբ նրանց քշեցին աքսորականների կազարմաները և փակեցին այնտեղ:

Փակվածների թվումն էր նաև Իվլիան Շապատովան, բայց նրան, վորպես քաղաքում հայտնի պարբերի ուսուցչի և վոչ մի բանում չկասկածված մարդու, կալանքից ազատ արձակեցին (այդպես էր պատմում ինքը՝ Իվլիան Շապատովան):

Տուն վաղելով՝ Իվլիանը հայտնեց ընկեր Սոսոյին:

— Քանի վոր այդպիսի դժբախտութեան պատահեց, կնշանակի վոստիկանութեանն իսկույն հայտնի կդառնա մեր տպարանի տեղը: Հարկավոր է տպարանն այտեղից անմիջապես հեռացնել, այլապես մենք բոլորս կկործանվենք:

Ընկեր Սոսոն դրան պատասխանեց.

— Մենք նորից ցույց կկազմակերպենք, վորպեսզի ազատենք աքսորականների կազարմաներում փակված չորս հարյուր հիսուն բանվորներին, իսկ տպարանի մասին դու շատ մի անհանգստանա. այդպես շուտ նրա վրա չեն հարձակվի:

Մարտի 9-ի առավոտյան յերեք հազարից ավելի բանվորներ նորից ցույցի դուրս յեկան: Ազմկաձայն զահավիժող ձյան հյուսի նման բանվորները խուժեցին դեպի աքսորականների կազարմաները: Առջևից գնում էին ընկերներ Սոսոն և Գերոնտի Կալանդաձեն:

Կազարմաներին ընդհուպ մոտեցած բանվորներին հանդիպեցին զինվորների սվինները, կապիտան Անտաձեյի հրամանատարութեամբ: Ցուցարարների մեջ

քիչ մնաց շփոթութիւն ընկներ, բայց այդ վայր-
կյանին բազմութեան գլխին հնչեց ընկեր Ստալինի
ձայնը.

— Զինվորները չեն կրակի մեզ վրա, իսկ նրանց
հրամանատարներին մի վախենաք: Խփեցեք ուղիղ
նրանց գլխներին և մենք կհասնենք մեր ընկերների
ազատ արձակմանը:

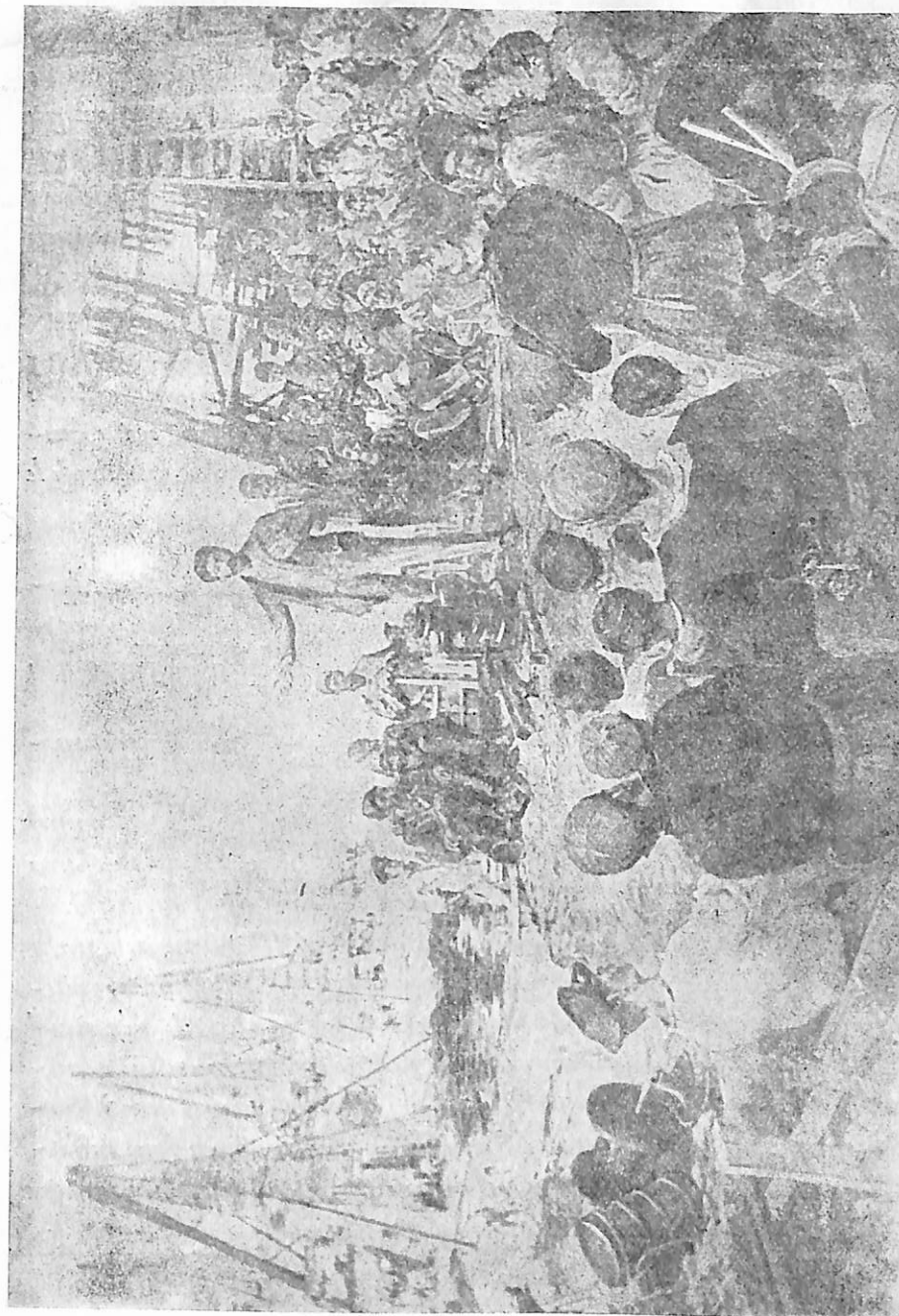
Բազմութիւնը մոնչաց և սպառնալից շարժվեց
կազարմաների կողմը:

— Ազատեցեք մեր ընկերներին, կամ թե մեզ
եւ նստեցրեք նրանց հետ, — լսվում էին բանվոր-
ների ազադակները:

Բայց կապիտան Անտաձեն հրաման տվեց՝
«կրակել»: Յեւ չնայած շատ զինվորներ կրակում
էին դեպի վեր, համենայն դեպս տասնչորս բանվոր
սպանվեցին և քառասունից ավելին վիրավորվեցին:

Այդ վայրենի և արյունալի դատաստանը փոքրի
հանեց ամբողջ Բաթումին, փորը ցարական արբա-
նյակների այդպիսի գործողութիւններին պատաս-
խանեց ընդհանուր գործադուլով: Իսկ արյունահեղ
գնդակահարութեան գոհերի թաղումը վերածվեց
հսկայական միտինգի, փորակող յեղույթ ունեցող
ընկերներն անարգանքի սյունին ելին գամում և
ցարական կառավարութեանը, և՛ կապիտալիստ տե-
րերին:

Մարտի 9-ի դեպքերը Բաթումիի բանվորների
դասակարգային ինքնագիտակցութեան լուսավոր-
ման գործում հսկայական դեր խաղացին: Ընկեր
Սոսոն այդ դեպքերն ոգտագործեց բանվորների մեջ
սոցիալիզմի գաղափարների պրոպագանդը խորաց-
նելու և ծափալելու համար, բանվորների կազմակերպ-
ման գործն ավելի ամուր հիմքերի վրա դնելու

Ընկեր Ստալինը կազմակերպում և Բազմի բանվորներին
Նկատ՝ Միլանոն Երևանում:

և բանվորներին ավելի սերտորեն կուսակցութեան զբոշի շուրջը համախմբելու համար:

Աքսորականների կազարմաներում փակված չորս հարյուր հիսուն բանվորները շուտով արտրվեցին Բաթումից: Սակայն արյունալի դատաստանին ականատես այդ գուրիացի, մինգրելցի, իմերեթցի և այլ բատրակ ու հողագուրկ գյուղացիներն իրենց հետ հայրենիք տարան նաև մարտի 9-ի դեպքերի մասին ընկեր Սոսոյի ձեռքով գրած և Բաթումիում հրատարակված թուղթիկները և արևմտյան Վրաստանի գյուղերում տարածեցին հեղափոխական «վարակը», վորն այստեղ բարենպաստ հող գտավ իրեն համար: Դրանից հետո շուտով սկսվեցին գյուղացիական բացահայտ հուզումները կալվածատերերի և կառավարութեան դեմ:

Հեղափոխական կազմակերպութեանը մեծ կորուստներ ունեցավ, բայց մարտի 9-ի զոհերը չքայքայեցին մարտիկների շարքերը, այլ, ընդհակառակը, նրանց ավելի կուռ համախմբեցին:

Այդ նշանավոր ցույցից հետո վոստիկանութեանը գտավ ընկեր Սոսոյի հետքը:

Այդ այսպես պատահեց: Ցարական գնդակներով վիրավորվածների մեջ էր նաև ընկեր Սոսոյի հետ միասին ցույցին ներկա յեղած Գերոնտի Քալանթաձեն: Նա վիրավորված էր ձեռքից: Ուշադրութեան չդարձնելով զրույթյան վտանգավոր լինելուն, ընկեր Սոսոն Գերոնտիին կառք նստեցրեց և տարավ Չաոբա, իր բնակարանը: Վոստիկանութեանը չկարողացավ մինչև վերջ հետևել, թե ընկեր Սոսոն Գերոնտիին հատկապես վիր տուներ տարավ, այնուամենայնիվ դեպի ընկեր Սոսոյի բնակավայրը տանող հետքերը մասամբ գտնված էին:

Ընկեր Սոսոն հասկացավ այդ: Իարախվելիձեյեղբայրներին և այդ տան բոլոր ապրողներին՝ նա խորհուրդ տվեց տուն վերադառնալիս մտնել զանազան բակեր և այդպիսով խճճել իրենց հետքերը:

Հեղափոխական կազմակերպութեան անդամները հսկում էին վոստիկանութեան գործողութեաններին. դրա շնորհիվ յերկու շաբաթից հետո պարզվեց, վոր վոստիկանութեանը հայտնի յեն թե ընդհատակյա տպարանի տեղը և թե ընկեր Սոսոյի բնակարանը, և վոստիկանութեանը միայն հարմար վայրկյանի յե սպասում, վոր տպարանը գրավի աշխատելու ժամանակ:

Իվլիան Շապատավան առաջարկութեան արեց՝ չկորցնել վոչ մի րոպե, տպարանը փոխադրել մի ուրիշ ավելի ապահով տեղ: Բայց ընկեր Սոսոն դրան չհամաձայնեց:

— Վոչինչ, — ասաց նա, — այսոր չեն գա, իսկ վաղը ժամանակ կունենանք տպարանը թագցնելու: Իսկ յես, ասենք, այստեղից վոչ մի տեղ չեմ գնալու:

Այդ ամբողջ ուրը և ամբողջ գիշերը մինչև լույս ընկեր Ստալինն անընդհատ աշխատում էր տպարանում: Միայն հետեվյալ ուրը, յերբ արդեն անհրաժեշտ քանակութեամբ թուղթիկները պատրաստ էին, ընկեր Սոսոն զբաղվեց տպարանն ուրիշ, ավելի ապահով տեղ, փոխադրելու գործով:

Սոուկ-Սուի գերեզմանատունն ընկած է Գորոդոկից Մախմուդիա գլուղը տանող ճանապարհի վրա: Գերեզմանատան պահակն էր Խլարիոն Կաչախձեն, վորը Բաթումիի սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպութեան անդամ էր: Ընդհատակյա հեղափոխական աշխատանքում այդ գերեզմանատան խաղաղած դերի մասին Կաչախձեն պատմում է հետեվյալը.

«Մարտյան արյունալի դեպքերից փոշ շատ առաջ, 1902 թվականի փետրվարին մի անգամ ինձ մոտ յեկավ Սիլիբիստրո Լոմշարիան և հայտնեց, թե իրեն ուղարկել է Սոսո Զուղաշվիլին, վորը ցանկանում է գերեզմանատանը գաղտնի ժողով հրավիրել:

Յես հասկացա, թե ինչ է պահանջվում ինձնից և նշանակված ժամին տվի այն բոլորը, ինչ հարկավոր եր: Գիշերը հորդ անձրև եր տեղում, բայց, չնայած դրան, ժողովը բազմամարդ եր: Զեկուցումներով հանդես յեկան ընկեր Սոսո Զուղաշվիլին և Կոցիա Կանդելակին: Յես այժմ արդեն չեմ հիշում, թե հատկապես ինչ եր խոսվում այդ ժողովում, բայց լավ հիշում եմ, վոր բանվորների առաջ հարց եր դրվում իրենց անտեսական պահանջները ձեռնարկատերերին առաջադրելու անհրաժեշտության մասին:

Այդ ժողովից հետո յես վեր կացա վորքան հնարավոր է վաղ, վորպեսզի գեանից հավաքեմ բանվորների թողած ծխախոտի մնացորդները: Իսկ մարդկանց հետքերը սրբել, լվացել եր անձրևը: Այդ ուրը ննջեցյալ պետք է բերեյին գերեզմանատուն և յես զբաղվեցի գերեզման պատրաստելով: Աշխատանքի ժամանակ ինձ մոտ յեկավ Գորոզովի ավագ ստրաժնիկը: Վախեցած և միաժամանակ սպառնալի ձայնով նա ինձ ասաց.

— Այստեղ, ինչպես յերևում է, յերեկ յերեկոյան ժողով է յեղել, իսկ դու վոչինչ չգիտես:

Ի՞նչ կարող եյի պատասխանել նրան: Միայն ասացի, վոր յես աշխատում եմ ցերեկը, իսկ գիշերվա մասին վոչինչ չգիտեմ:

Ստրաժնիկը սաստիկ կատաղեց, սկսեց գոռոգո-

Անվեզալ ժողով Թբիլիսիի Խոշիվաճի գերեզմանատանը, Սոսոյի գեկավարութամբ:
Նկարիչ Ս. Գիգոլեվիլու նկարիչ

ռալ, բայց տեսնելով, վոր յես այդ բոլորի վրա ուշադրություն չեմ դարձնում և թիկունքս իրեն դարձրած շարունակում եմ փորել, բարկացած թքեց և հեռացավ»:

Փետրվարի վերջերին, մարտյան դեպքերի գրեթե նախորդակին, ընկեր Սոսոն միևնույն գերեզմանատանը մի անգամ ել գիշերային ժողով հրավիրեց, վորտեղ արդեն մանրամասնորեն մշակվում էր առաջիկա գործադուլի ծրագիրը:

Սոուկ-Սուկ գերեզմանատունը հեղափոխականների համար թագստոց էր աշխատանքի առանձնապես ծանր մոմենտներին:

Ապրիլին մի յերեկո գերեզմանատան դարպասների մոտ կանգ առավ մի կառք, վորի միջից դուրս յեկավ Կոցիա Կանդելակին և իր մոտ կանչեց Խլարիոն Կաչախմաձեյին:

— Լսիր, Խլարիոն: Ահա, այս տպարանը, — Կանդելակին ցույց տվեց կառքը, — քեզ ե ուղարկել մեր կազմակերպությունը, և դու պետք ե այն լավ թագցնես:

Կառքի մեջ գտնվում էյին տառերով լի յերկու մեծ կճուճ և մի տպագրական դազգյահ: Խլարիոնը կնոջն ոգնության կանչեց և նրանք միասին դազգյահն ու կճուճները տարան դեպի յեզիպտացորենի արտը, վորը գտնվում էր հենց այդտեղ, Կաչախմաձեյի բնակելի տան մոտ: Կառքն արագ անհայտացավ, տանելով Կոցիա Կանդելակին:

Խլարիոնն արդեն գրեթե հասել էր յեզիպտացորենի արտին, յերբ հանկարծ նրա ալանջին հասավ ձիերի վոտնաձայնը. տպագրական դազգյահը շալակին, Խլարիոնը նստեց թփի յետեվը և տեսավ հեծյալ ժանդարմների մի խումբ, վորն արշավում

էր դեպի Գորոդոկ: Յերբ ժանդարմներն անցան, Խլարիոնը վեր կացավ և ցանկացավ դազգյահը հեռու տանել, բայց այդ պահին նորից ձիերի վոտնաձայն լավեց: Խլարիոնը նորից, առանց դազգյահը շալակից իջեցնելու, թազնվեց թփի յետևում: Դրանք կազակներ էյին, վորոնք սրենթաց անցան գերեզմանատան մոտով: Ակնահայտ էր, վոր ժանդարմները և կազակները փորձում էյին Կոցիա Կանդելակին բռնել տպարանի հետ միասին:

Սոուկ-Սուկ գերեզմանատան ժամանակավոր թագստից տպարանը փոխադրվեց Սիլիբիստրո Լոմջաբիայի տունը: Սակայն պարզվեց, վոր այստեղ ել գրեթե հնարավոր չե գոնե քիչ թե շատ հանգիստ աշխատել և թագցնել տպարանը: Վոստիկանները վխտում էյին ամբողջ Գորոդոկում: Կազմակերպության առաջ հարց բարձրացավ տպարանը վորքան կարելի յե հեռու տեղ թագցնելու ծայրահեղ անհրաժեշտության մասին, այն նպատակով, վորպեսզի ընկեր Սոսոն կարողանա առանց ընդհատման աշխատել տպարանում:

Կովկասյան հնազդական հանձնաժողովի արձանագրություններում մի փաստաթուղթ կա, վորտեղ ասված ե.

«1830 թվականին վերջնական կախման մեջ ե դրված Աբխազիան»:

Այսպես անվրդով հանգստությամբ և լիտիությամբ էր գրում իր ղեկուցադրում ցարական սատրապը շատ տարիներ առաջ:

1830 թվականին Աբխազիայի պատմության մեջ մեծ անցք տեղի ունեցավ, վորն Աբխազիայի աշխատավոր ժողովրդի գլխին մեծ դժբախտություն բերեց:

Այնքան ել հասարակ, այնքան ել հեշտ ձևով
չե «կախման մեջ դրվում» մի ամբողջ լերկիր, վո-
րը դարե-դար պաշտպանել ե իր ազատությունը:
Յեւ այդ յերկիրն արյան ու արցունքի ծովի մեջ
վողողելով, իրենց ճանապարհն ազատասեր աբխազ-
ների դիակներով ծածկելով միայն «հնազանդեց-
նողները» կարողացան «վերջնական կախման մեջ
դնել» Աբխազիան:

Յերբ հնագրական հանձնաժողովի արձանագ-
րությունները կազմվում եյին, հնազանդեցնողներին
թվում եր, թե Աբխազիայի նվաճման գործն իսկա-
պես կատարված ե վերջնականապես և հաստատուն
կերպով: Բայց այդ մասին բոլորովին այդպես չեյին
մտածում իրենք՝ աբխազները:

Լեռներում լայնորեն տարածվեց աբրեկու-
թյունը—որենքից դուրս հայտարարված մարդկանց
հոսանքը: Մարդիկ աբրեկներ դառնալով՝ բոլորովին
եւ ավազակներ չեյին դառնում, ինչպես մտածում
եյին շատերը: Դրանք մարդիկ եյին, վորոնք չեյին
կարող տանել ցարական չինովնիկների և քրիստո-
նեական միսիոներների միջամտությունն իրենց
ներքին կյանքին, մարդիկ, վորոնք չեյին ցանկա-
նում հաշտվել անձի վրա գործադրվող բռնության
հետ, բռնի մկրտության հետ, ստրաժնիկների կամա-
յականության հետ և այլն և այլն: Անհնազանդներն
սպանում ելին չինովնիկներին, վոչնչացնում եյին
զինվորական մասեր, չեյին խնայում և միսիոներնե-
րին և փախչելով նվաճողների հետապնդումից՝ գնում
եյին սարերը, դառնում աբրեկներ—որենքից դուրս
հայտարարված մարդիկ:

Կովկասի նվաճման և Աբխազիայի հեղափոխա-
կան շարժման պատմության մեջ են մտել, վորպես

անմոռանալի եջեր, ցարական զորքերի և աբխա-
զական գյուղացիության միջև յեղած խոշոր ընդ-
հարումները: Այդ ընդհարումներից ամենախոշորը և
նշանակալիցը վերջացավ Լիխնիի*) հրապարակում
գնդապետ Կոնյարի գլխավորած կազակների բազ-
մամարդ ջոկատի կոտորածով: Դրանից առաջ գըն-
դապետ Կոնյարը հայտարարել եր ցարական «վողոր-
մած» որենքները, վորոնց յենթարկվելու վոչ մի
ցանկություն չուներ առանց այն ել տանջված
բնակչությունը:

Ի պատասխան այդ դեպքերի՝ ցարական կառա-
վարությունը գործադրեց չտեսնված ճնշումներ,
վորոնք ստիպեցին աբխազներին թողնել հայրենի-
քը և գաղթել Թյուրքիա:

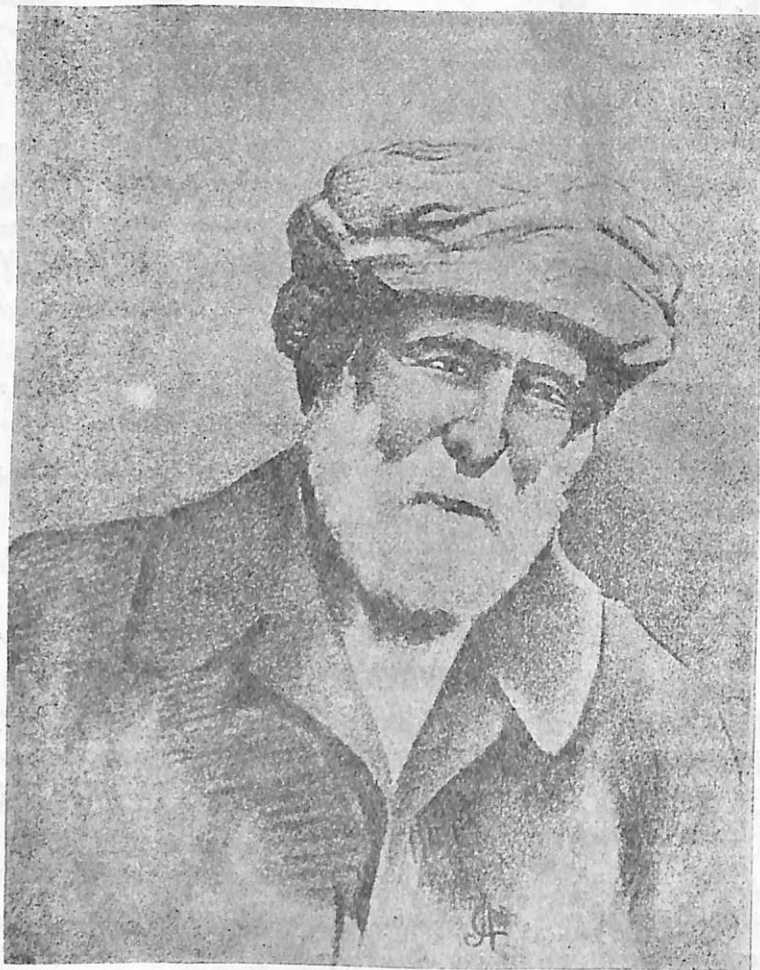
1877 թվականին Աբխազիայի բոլոր կողմերից
դեպի ծովափ մեկնեցին աբխազների մեծ խմբեր
իրենց ընտանիքներով, խղճուկ ունեցվածքով և
մի-մի բուռ հայրենի հողով՝ խնամքով փաթաթած
թաշկինակների և բաշլուղների մեջ: Ծովափին այդ
մարդկանց արդեն սպասում եյին թուրքական նա-
վերը, վորոնք առագաստների վրա ունեյին մեծ,
հրեղեն կիսալուսիններ:

Յեւ մահաջիրները**) գնացին ծովով: Գնացին
հալածականները՝ լավ որեր, լավ հող փնտռելու,
հանգիստ աշխատանքի համար:

Շատ հալածականներ միջոցներ չունենալով
հասնելու Թուրքիայում խոստացված հողերին, ծովի
վրա յերկարատեւ տանջանքներ կրելուց հետո ափ
հանվեցին Բաթումիում: Այստեղ աբխազները սկըզ-
բում որավարձով աշխատում եյին ծովափին,

*) Լիխնի—Աբխազիայի այն ժամանակվա մայրաքաղաքը:

**) Մահաջիրներ—հալածականներ:

Հաշիմ Սմիրբա:

խսկ հետո աջարացիները հետ միասին բնակություն հաստատեցին Բաթումի շրջակայքում, հիմնելով Մախմուդիա, Ֆերիա, Ֆեզիա, Սալիբաուրի, Անկիսա և Կախաբերի գյուղերը:

Մախմուդիա գյուղում ապրում էր մի արևադ,

Հաշիմ Սմիրբա անունով: Նա մեկն էր հալածականներին:

Հարեման գյուղացիները և քաղաքի շատ բանվորներ Հաշիմին ճանաչում էին վորպես ազնիվ և համարձակ մարդու: Յեվ դժվար բոլեյին հենց նրան դիմեց Բաթումի հեղափոխական կազմակերպությունը:

Հաշիմը քիչ էր հասկանում հեղափոխությունից, բայց յերբ Սիլիբիստրո Լոմշարիան յեկավ և գործի գրությունը բացատրելով ընկեր Սոսոյի և ընդհատակյա տպարանի համար թագստոց խնդրեց, Հաշիմն ասաց.

— Լավ:

Յեվ հենց այդ լերեկո ինքը՝ Հաշիմը, իր վորդի Հեմդիի և փեսա Ռեշերի հետ Լոմշարիայի տնից ձիով իր մոտ տեղափոխեց տպարանը, իսկ մյուս ուրը նրանց մոտ փոխադրվեց ընկեր Սոսոն:

Հաշիմի հարեմանները հաճախ էին տեսնում, թե ինչպես նրա տունն էին գալիս չադրայով ծածկված կանայք, բայց հարեմաններն առանց դժվարության հասկանում էին, վոր չադրայի տակ թագնրվածները տղամարդիկ են: Գյուղացիները շատ էին մտածում, թե ինչո՞ւ Հաշիմի տունը շորերը փոխած տղամարդիկ են գալիս և ինչո՞ւ ինքը՝ Հաշիմը շատ հաճախ է տնից դուրս գալիս կանաչեղենով լի կողովը ձեռքին:

Չադրայով ծածկված մարդիկ գրաշարներ էին, վորոնք ընկեր Սոսոյի հետ միասին աշխատում էին ընդհատակյա տպարանում, իսկ Հաշիմի կողովում, կանաչեղենի տակ, գտնվում էին հետաքրքիր բաներ:

Հաշիմը վոչ միայն իր մոտ թագցնում էր ընդհատակյա աշխատող հեղափոխական ընկեր Սոսոյին

և նրա տպարանը, այլ նա ամենայն բարեխղճութեամբ զբաղվում էր նաև այդ տպարանի արտադրանքը տեղափոխելով՝ ուր հարկն էր: Հաշիմը թուուցիկներն ու թերթիկները տարածում էր գյուղական բնակչութեան մեջ, բանփորութեան մեջ, յերբեմն ել ընկեր Սոսոյի առաջադրանքով նույնը թարմ կաղամբի մեջ թագցրած տեղափոխում էր Փոթի և Ոգուրգեթի: Հաշիմը գործարաններում և ֆաբրիկաներում «մրգեղեն» երվաճառում և յերբ նրան մոտենում էին այնպիսի գնորդներ, փորոնց նա անհուսալի յեր համարում, քրթնում էր:

— Ալլահ, ալլահ: Ինձ պես ծերուկի գործը չէ շալակով միրգ կրել, բայց անխիժված աղքատությունն ստիպում է:

Իսկ վստահելի գնորդների համար նա առանց ավելորդ խոսքի միրգը փաթաթում էր թուուցիկներում ու թերթիկներում:

Հաշիմի հարևանները շարունակում էին տարակուսել, թե այս ինչ է կատարվում ծերուկի մոտ: Չաղբայով գալիս են, չաղբայով գնում: Հաշիմը զրեթե ամեն ուր մրգի ու բանջարեղենի առևտուր է անում: Յեվ ծերունի հարեմանները թոթվում էին ուսները: Բայց յերբ նրանք իմացան, փոր Հաշիմի մոտ ինչ-փոր թղթեր են տպագրվում, հարցը փորոշեցին իրենց հասկացողութեամբ: — Կա չկա, Հաշիմի տանը թղթաղբամ են տպում, իսկ այդ մարդը, Սոսոն, անպայման զրամանենք է: Իմիջի այլոց, հենց ինքը՝ Հաշիմն ել մինչև թուուցիկների տարածման գործի մեջ ներգրավվելը, կարծում էր, թե ընկեր Սոսոն կեղծ թղթաղբամներ է տպագրում:

Յեվ ահա, մի յերեկո, յերբ ընկեր Սոսոն տանն

եր, Հաշիմի մոտ յեկան աջարացի ու աբխազ մի քանի գյուղացիներ: Խոսեցին տնտեսութեան մասին, մթերքների ու թանգութեան մասին, այն մասին, փոր իրենք քիչ փող ունեն, և յերբ խոսքը շուռ յեկավ այդ կողմը, հանկարծ ընկեր Սոսոյին ուղղակի հարց տվին:

— Լսիր, Սոսո, դու լավ մարդ ես և լավ գործ ես կատարում: Յեվ մենք, չքավորներս, զգում ենք, փոր անկասկած շուտով ոգնություն կստանանք քեզանից: Այ, դու ամբողջ գիշերներն աշխատում ես, տպագրում, իսկ արդյունքը ինչ-փոր չի յերեկում: Վերջապես յերբ պիտի գործի դնես քո փողերը:

Ընկեր Սոսոն լուռ ու յերկար նայեց գյուղացիների յերեսին և ապա ասաց:

— Ահա թե ինչ, ծերունիներ, յես ամենեվին ել զրամանենք չեմ և փոշ մի կեղծ դրամ չեմ կտրում: Ոգնել ձեզ ձեր չքավոր վիճակում, ձեր ծանր պայմաններում — այդ իսկապես իմ նպատակն է, բայց միայն փոշ այնպես, ինչպես դուք եք կարծում: Յես տպագրում եմ փոշ թե փող, այլ թուուցիկներ, փորոնց մեջ գրում եմ, թե դուք ինչպիսի ծանր պայմաններում եք ապրում և թե ինչպես պետք է վերացնել այդ դժբախտությունը: Յես ցանկանում եմ, փորպեսզի դուք բանփորների հետ միասին ցարին գլորեք իր բարձր գահից և ստեղծեք ձեր սեփական իշխանությունը, փորպեսզի ինքներդ կարողանաք անորինել ձեր կյանքը և ձեր աշխատանքը:

Ծերունիները լուռ էին: Նրանք հարցական հայացքով իրար էին նայում: Իսկ հետո ներկաներից ամենատարիքավորն ասաց:

— Լավ, Սոսո, այն գործը, փոր դու կատարում ես, խորթ չէ մեզ համար: Կեղծ դրամ կտրելու գոր-

ծուժ, իհարկե, մենք քեզ չեյինք ոգնի, վորովհետև
դրամի խնդրում բացի ծայրահեղ կարիք ունենալուց,
ուրիշ վոչ մի հասկացողութիւն չունենք: Բայց այ,
յերբ դու ասում ես, վոր թագավորը խանդարում է մեզ
լավ ապրել, դրանից մենք շատ բան ենք հասկա-
նում և այժմ մեզնից ամենմեկը քեզ վատ ոգնական
չի լինի: Մինչև այսօր քեզ թագցրել ե միայն Հա-
շիմը. շնորհակալութիւն նրան դրա համար, իսկ
այժմ մենք բոլորս կթագցնենք քեզ և քո աշխա-
տանքը, վորքան վոր ուժ ու շնորհք ունենանք:

Այդ ասելով ծերունիները գնացին:

Հաշիմի հետ մենակ մնալով, ընկեր Սոսոն նրան
ասաց.

— Հաշիմ, գուցե յես քեզ նեղութիւն եմ տա-
լիս նրանով, վոր քո տանը կատարում եմ այնպիսի
աշխատանք, վորն իր հետեւից կբերի շատ բազմա-
պիսի հետեւմանքներ: Գուցե դու չես ցանկանա, Հա-
շիմ, ինձ հետ միասին բանտ ընկնել, յեթե այդ տեղի
ունենա: Յես չեմ ուզում քեզ նեղացնել և, յեթե
ցանկանում ես, կհեռանամ քո տնից:

Հաշիմը յերկար ժամանակ լուռ քաշեց իր ծխա-
մորձը, համառ հայացքով նայեց ընկեր Սոսոյին,
և ապա ասաց.

— Դու, Սոսո, յերեկ տեսած կլինես իմ բակում
յերկու զալում շներին: Մնա ինձ մօտ, այդ յերկու
շունը վոչ մի ոտար մարդու ներս չեն թողնի:

Հաշիմը ելի մի քիչ լոց և ապա հոգոց քաշեց.

— Լավ մարդ ես դու, Սոսո: Ափսոս, վոր մու-
սուլման չես:

— Իսկ ի՞նչ կլիներ յեթե յես մուսուլման լի-
նեյի, — հարցրեց ընկեր Սոսոն:

— Յեթե դու մուսուլմանութիւն ընդունես,

քեզ կնության կտամ յոթ այնպիսի գեղեցկուհի-
ների, վորոնց նմանը յերեւի դու յերբեք չես տեսել:
Ուզում ես մուսուլման դառնալ:

Ընկեր Սոսոն ժպտալով պատասխանեց.

— Լավ, — և սեղմեց Հաշիմի ձեռքը:

Այդ «լավ»-ը Հաշիմը մինչև մահ չկարողացավ
մոռանալ: Նա: չերհարող մոռանալ Սոսոյի այնքան
ուշադիր վերաբերմունքը դեպի նրա ծերունիական
հայացքները և վոր Սոսոն չծաղրեց մուսուլմանու-
թիւն ընդունելու նրա առաջարկը: Արդեն յոթա-
նասունամյա ծերունի Հաշիմն այդ մասին շատ ան-
գամ եր պատմում իր վորդի Հեմդիին և արեսազ
Մուստաֆա Ացանբային:

Մյուս որն, առավոտյան, Հաշիմն առույգ տրա-
մադրությամբ յեկավ ընկեր Սոսոյի մօտ:

— Վոչ մի բանից չվախենաս, — ասաց նրան,

— քո գործը շատ լավ կվերջանա:

— Ինչո՞ւ յե քեզ այդպես թվում, — հարցրեց
նրան ընկեր Ստալինը:

— Յերազ եմ տեսել, Սոսո: Յե՛վ գիտես ինչ-
պիսի յերազ: Յերազիս տեսա, վոր դու ամբողջ
կովկասն ազատել ես ցարական զինվորներից և
իբր թե մեր բոլորիս կյանքը դարձել ե այնքան
հեշտ, այնքան լավ և ազատ: Իմացած յեղիր, վոր
դա լավ յերազ ե, Սոսո, շատ լավ յերազ:

Իր այդ յերազի մասին և այն մասին, վոր նա
այդ հաղորդեց ընկեր Ստալինին, Հաշիմը սիրում
եր պատմել բեռնակիր Մուստաֆա Ացանբային:

Մի անգամ գիշերն ընկեր Սոսոն նստած եր
Դարախովիձեյի բնակարանում: Նրա հետ միասին
այնտեղ եր նաև Կոցիա Կանդելաիկին, նրանք զրու-

ցում եյին և չեյին ել կասկածում, վոր տան տակը լրտեսներ են նստած և լսում են իրենց*):

Հանկարծ վոստիկանությունը ներխուժեց տուն և սկսեց խուզարկել: Բանից դուրս յեկավ, վոր ամբողջ տունը շրջապատված է վոստիկանության կողմից:

Վոստիկանները յերկար ժամանակ պրպտում եյին տան բոլոր անկյունները և առանձնապես վոչինչ չգտնելով՝ ձերբակալված հայտարարեցին Սոսոյին, Կոցիա Կանդելակիին և Դարախովելիձե յեղբայրներին: Ընկեր Սոսոն հանգիստ կանգնած եր պատուհանի մոտ, գլանակ եր ծխում և ընկերներին հանգըստացնում, ասելով, վոր այդ բոլորը դատարկ բաներ են և արժանի չեն առանձին ուշադրության **):

Այդ տեղի ունեցավ 1902 թվի ապրիլի 5-ին: Յերբ Ստալինը բանտումն եր, Հաշիմը մի քանի

*) Անդրկովկասի ցածրագիւր վայրերում խոնավությունից խուսափելու համար ընդունված և տները կառուցել քարե բարձր սյուների վրա:

**) Ձերբակալությունից քիչ առաջ վոստիկանությունը խուզարկություն եր կատարել քաղաքի կոնսպիրատիվ բնակարաններից մեկում: Այն ժամանակ, յերբ առաջին սենյակներում խուզարկություն եր կատարվում, հետավոր սենյակներում գրտնըվում եյին մի քանի բանվոր հեղափոխականներ, վորոնց մեջ եր և Ստալինը: Իմանալով վոստիկանության գալու մասին և հասկանալով, թե ինչով կվերջանա այդ, բանվորներից մի քանիսն առաջարկեցին ամբողջ մեղքը պեղ ընկեր Ստալինի վրա: Նույնն եր պնդում և ինքն ընկեր Ստալինը: Բայց ավելի գիտակից բանվորները բողոքեցին այդպիսի քայլի դեմ, ասելով. «Ի՞նչ, մենք կանայք ենք, ինչ և, վոր չկարողանանք փրկել կուսակցությանն անհրաժեշտ մարդուն»: Պատահեց այնպես, վոր վոստիկանությունը, սահմանափակվելով առաջին սենյակների խուզարկությամբ, հեռացավ: Այդ հանգամանքն ինքնըստինքյան լուծում տվեց վիճաբանությանը:

անգամ փորձ արեց տեսակցություն ունենալ նրա հետ, բայց թույլ չեյին տալիս: Ընկեր Ստալինն իր կամերայի լուսամուտից հաճախակի տեսնում եր Հաշիմին, վորն անդադար թափառում եր բանտի շուրջը:

Ջնայելով իր բոլոր ճիգերին, Հաշիմը չկարողացավ բանտի պատուհանի խավար լուսանցքով տեսնել Ստալինին:

Մի անգամ ընկեր Սոսոն ձայն տվեց նրան.

— Հաշիմ, Հաշիմ, ինչպե՞ս ես:

Միայն այն ժամանակ Հաշիմը նկատեց նրան և ձեռքով անելով պատասխանեց.

— Լավ, հեչ մի վախենա:

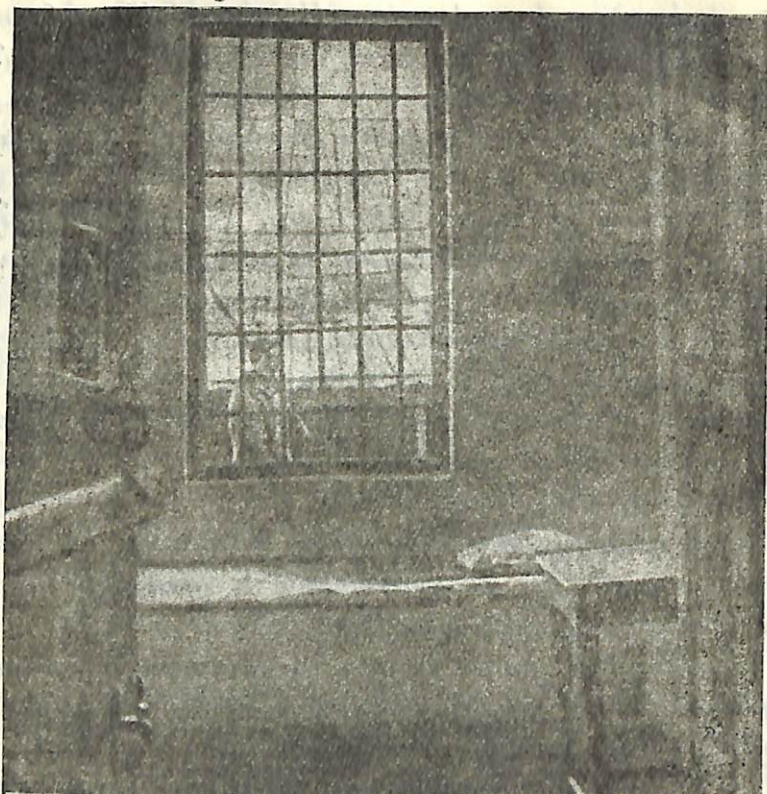
Յեւ դեռ յերկար ժամանակ կանգնած եր Հաշիմը, նայում եր լուսամուտին և համակրանքով գլխով անում կալանավորին:

Բաթումի բանտից ընկեր Ստալինին տեղափոխեցին Բուխարյասի բանտը և նստեցրին այսպես կոչված Մեծ բանտի առաջին մեկուսարանում:

Քաղաքական կալանավորների նոր խմբի դալուց հետո ընկեր Ստալինը կազմակերպեց բանտային յելույթ:

Հուզումները բանտում այնքան մեծ չափերի հասան, վոր բանտ յեկան դատախազը, նահանգապետը և ուրիշ իշխանավորներ:

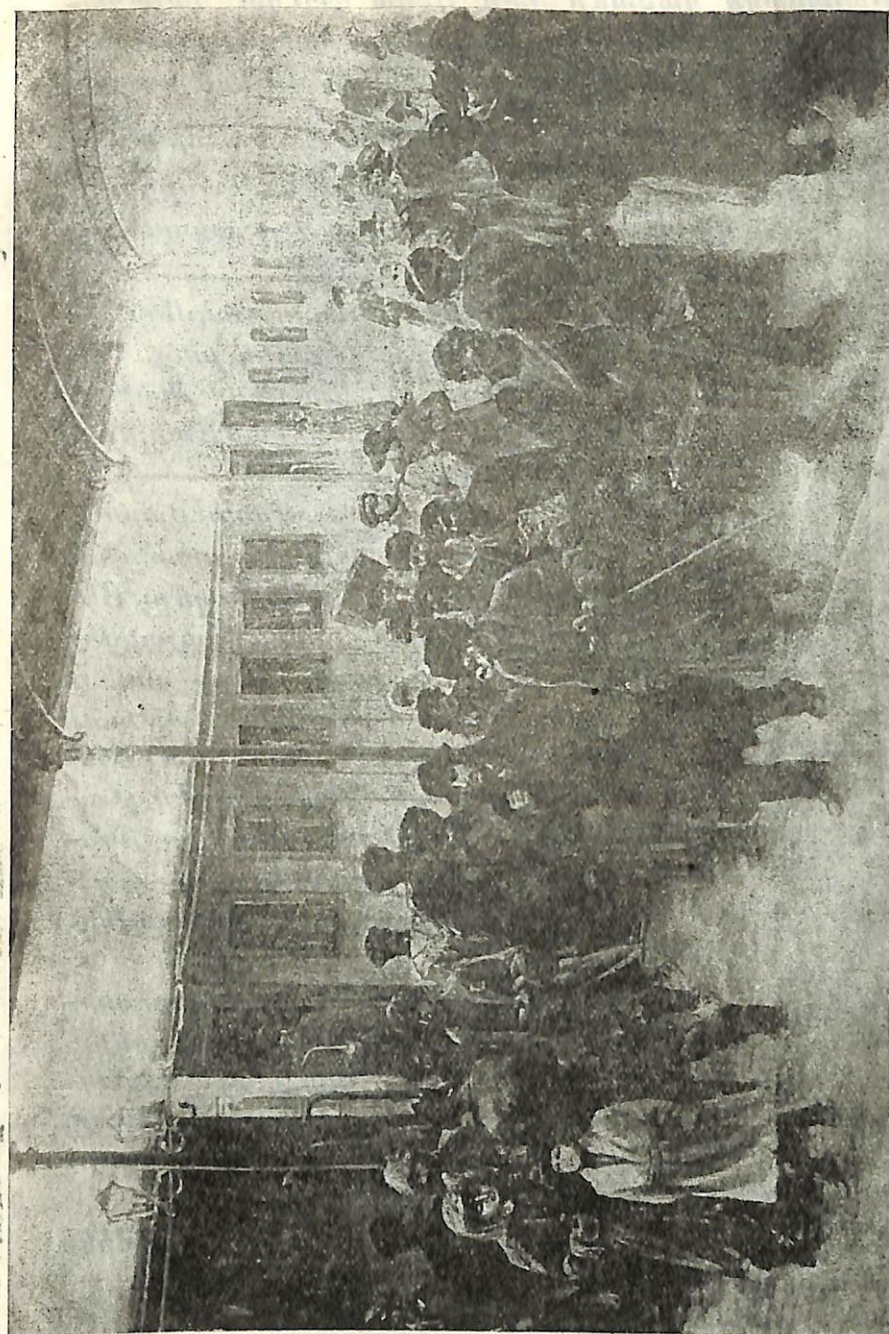
Ստալինին կանչեցին հարցաքննության, ուրճաամենայն հաստատակամությամբ և համառությամբ պաշտպանում եր քաղաքական քանտարկյալների առաջադրած պահանջները բանտային կյանքը բարելավելու մասին: Պահանջները բավարարվեցին. բանտարկյալները փոխադրվեցին մի մեծ կալանասենյակ, թույլատրվեց իրենց հաշվին թափտեր ձեռք

Բաժնումի բանտի այն կամերան, վորի մեջ բանտարկված և յեղել ընկեր Ստալինը:

բերել, վորպեսզի հարկադրված չլինեն քնելու ցեմենտե հատակի վրա և այլն և այլն:

Ընկեր Ստալինը բանտում խմբակներ կազմակերպեց և սիստեմատիկ աշխատանք եր տանում՝ պարզաբանելով կուսակցութեան ծրագիրը և բացատրելով, թե ինչպես պետք է կազմակերպել աշխատանքը գյուղացիութեան մեջ: Տասնվեցամսյա կալանքից հետո ընկեր Ստալինին յերեք տարով աքսորեցին Արևելեայան Սիբիրի Իրկուտսկի նահանգի,

Ընկեր Ստալինը՝ աշխատելով վերադարձնել Թուրքիայի, 1904 թվին: Նկարիչ Ա. Յիսուխուրձեյի նկարից:

Բալագանի գավառի Նոր Ուդա գյուղը: Կալանա-
փորների կողմից ընկեր Ստալինին ճանապարհ դնելը
վերածվեց բոլոր բանտարկյալների մի նոր ցույցի:

Բաթումյան ընդհատակում անդորրություն
սկսվեց: Ընկեր Սոսոյից հետո Անդրկովկասից աք-
սորվեցին հեղափոխական շարժման այլ ականավոր
դեկավարներ ևս:

Սակայն անդորրությունը յերկար չտևեց:

Աքսորավայրը հասնելուց մեկ ամիս անց, ար-
դեն 1904 թվականի հունվարին, Ստալինը փախավ
ադիսեղից և վերադարձավ Անդրկովկաս՝ անլեզալ
աշխատանքի:

Կուսակցության յերկրորդ համագումարում
պառակտումից հետո, Ստալինն առանց տատանման
կանգնեց Լենինի կողմը, բուլշևիկների կողմը: Յեվ
ահա, մի անգամ ընկեր Սոսոն նորից հայտնվեց
Բաթումիում զինվորի հագուստով, Կոբա անվան
տակ: Նրա հետ զրեթե միաժամանակ Բաթումի
ժամանեց ականավոր մենշևիկ Պետրեն (Նոյ Ռա-
միշվիլի): Չնայած հեղափոխականորեն դեռևս չհա-
սունացած բանվորների մեծամասնությունը մեն-
շևիկ Պետրեյի (Նոյի) կողմը յեղավ, սակայն պայ-
քարում կոփված լավագույն բանվորները կանգնե-
ցին Ստալինի կողմը:

Սոսոն շրջում էր ֆաբրիկաներն ու գործարան-
ները և, ստուգելով բանվոր դասակարգի շարքերը,
ուշի ուշով հետեւում էր, թե ով փոր կողմն է հակ-
վում: Մի անգամ, գալով Մանթաշեվի գործարանը,
ընկեր Սոսոն մոտեցավ մենշևիկներն տրամադր-
ված բանվոր Պավլե Դուրբաձեյին և հարցրեց.

— Մի՞թե, Պավլե, դու ել ես սկսել մենշևիկի
պես դատեր:

Ընկեր Ստալինը 1905 թվին Չխաթուրի միակցում և մենշևիկներին:

Ընկեր Սոսոն առաջուց փորոշ բան արդեն լսել էր Պավլենյի տրամադրությունների մասին:

— Իմ ընկերների մեծամասնությունն այնտեղ է, դրա համար յես ել եմ նրանց հետ:

Ընկեր Ստալինը կշտամբանքով նայեց Դոլիբա-ձեյին և մտալլված ասաց.

— Այդ մեծամասնությունն ասածդ, ասենք, մեծամասնությունն ել չէ իսկապես, այդ յես ասում եմ հեղափոխականների փորակի իմաստով: Իսկ առհասարակ, փոչինչ, կգա ժամանակ և դու կիմանաս, ով էր իրավացի և ով իրավացի չէր:

Յեզ կտրուկ շուռ գալով՝ ընկեր Սոսոն դուրս յեկավ ցեխից:

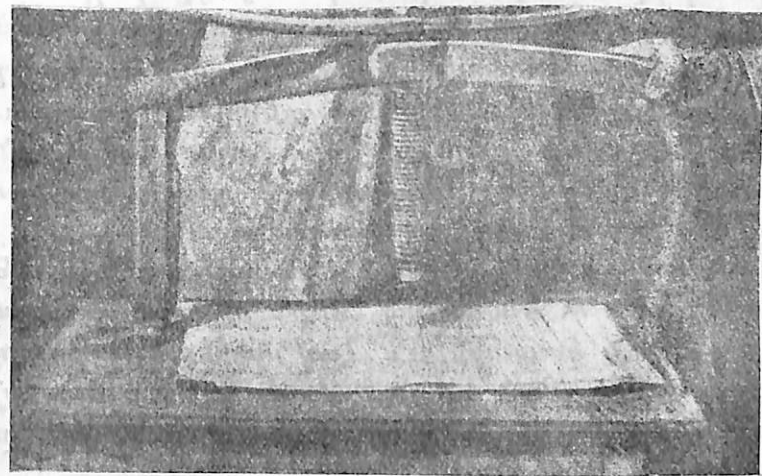
Դեռ մինչև նրա գալը, լսելով կուսակցության պառակտման մասին, ընկեր Իլյարիոն Դարախվելի-ձեն մի անգամ հարցրեց նախկին ընդհատակյա տպարանի գրաշար ընկեր Դյորգիին, թե նա ինչ է մտածում կուսակցության մեջ պատահածի մասին:

Ընկեր Դյորգին պատասխանեց.

— Հիմա յես փոչինչ չեմ կարող ասել քեզ, քանի փոր յես սպասում եմ Սոսոյի վերադարձին. իսկ յերբ նա գա, յես կերթամ այն գծով, ինչ փոր նա կապի, փորովհետև յես համոզված եմ, փոր Սոսոն չի սխալվի:

Այն ժամանակվանից ընկեր Ստալինը շարունակեց իր հեղափոխական գործունեությունն Անդրկովկասում, աշխատելով Թբիլիսիում, Քուլթայիսիում, Բազմում, Բաթումիում, Ճիաթուրիում, Ոգուրգեթի գավառում և այլ տեղեր: Ընկեր Ստալինը մենշևիկների դեմ գլխավոր ընդդիմախոսն էր, դաժան պայքար էր մղում մենշևիկների դեմ, հանուն բոլշևիկների գաղափարական գերիշխանության:

Բոլշևիկները վրաստանում և ամբողջ Անդրկովկասում ձևավորվեցին և աճեցին ընկեր Ստալինի անմիջական ղեկավարությամբ. փորը դեռ այն ժամանակ ել Անդրկովկասում բոլշևիկների ահանափոր տեսարանն էր, փոքեշնչոյն ու կազմակերպիչը:

Ընդհատակյա տպարանի տպագրական դաղգյահը, փոր պահում էր Սմիրբանների ընտանիքը:

Բռնկվեց 1914 թվականի համաշխարհային իմպերիալիստական սպանդը:

Ծերունի Հաշիմ Սմիրբան ավելի լավ համարեց պատերազմի ընթացքում վերաբնակվել Աբխազիայում: Ընտանիքի հետ միասին լքելով իր ոջախը՝ Հաշիմը չմոռացավ ամբողջ տպագրական գույքը թաղել հողի մեջ և, այն ծածկելով խոնավ հողով, իր տղային ասաց.

— Առչինչ, Հեմդի, թող մնա այդ բոլորը: Յերեվի դեռ պետք կգա:

Հաշիմի տանը տեղավորվեցին զինվորներ: Մի անգամ այգում նկատելով թարմ հողաթումբ, նրանք կարծեցին, թե այդտեղ ինչ փոր-բան է պահ-

909

(582) 4255

ված, գուցե և իրենց համար պետքական բան: Ձին-
վորները հանեցին տպագրական դադգյահը և տես-
նելով, վոր այդ իրենց համար վորևե բան չի ներ-
կայացնում, ցրիվ տվին այգու մեջ:

Վորոտաց հեղափոխությունը: Հաշիմը վերա-
դարձավ իր տունը: Հոգատար հայացքով դիտելով
իւր հին այգին, Հաշիմը ցաք ու ցրիվ գտավ այն,
ինչ վոր ինքը մի ժամանակ խնամքով թազցրել եր:
Յերկար ժամանակ Հաշիմը խոտերի մեջ պրպտում
ու հավաքում եր ցաք ու ցրիվ տված տպարանի
առանձին մասերը: Յերբ բոլոր գտածները հա-
վաքեց մի տեղ, Հաշիմը կանչեց տղային:

— Նայիր, Հեմդի: Յերևի դու հիշում ես, թե
սա ինչ բան ե: Սա այն ե, վորն ոգնում եր հեղա-
փոխություն կատարելու: Լավ պահիր այդ բոլորը,
Հեմդի, և թող մնան դրանք, վորպեսզի նայելով այդ
յերկաթի կտորներին՝ յես կարողանամ վերհիշել
թանկագին Սոսոյին:

Պատ. խմբագիր՝ Մ. Դավթյան
Հեղվական խմբագիր՝ Հ. Հարությունյան
Տեխ. խմբագիր՝ Ան. Դասադրյան
Սրբագրիչ՝ Ա. Արզաթանյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ՝ Յե. Տ.-Մինասյան

Իլադ. լիազոր՝ Ա.—4089. Հրատ. 4635.

Պատվեր 468. Տիրամ 5000.

Թուղթ. 62X94. Տպագր. 2³/₄ մամ.

Մեկ մամ. 24, 480 նշան.

Հանձնված է արտադրության 14 մայիսի 1938 թ.

Ստորագրված է տպագրության 28 ոգոստոսի 1938 թ.

Պետհրատի 1 տպարան, Յերեան, Լենինի 65

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0184283

49

16859

ԳԻՆԸ 1 ՌՈՒՐԼԻ

Сталин и Хашим
Гиз Арм. ССР, Ереван, 1932 г.